

Stanisław Wołoszczenko

Narodowa Akademia Nauk Ukrainy, Lwów, Ukraina

stachevskiy@gmail.com

 0000-0002-7081-5358

<https://doi.org/10.33077/uw.25448730.zbkh.2022.712>

Ewangelia BJ 941 w kolekcji rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej: społeczna historia kodeksu¹

The *Four Gospels* BJ 941 from the Jagiellonian Library manuscript collection: social history of the codex

Abstract: This article is dedicated to the study of the history of the Cyrillic *Four Gospels* BJ 941 from the manuscript section of the Department of Special Collections of the Jagiellonian Library in Krakow. The study defines that the *Gospels* were rewritten on a paper variety, the identification of its watermarks implies that the book was created in the last third of the 16th century. The analysis of the manuscript margins indicates that the manuscript was rewritten and purchased in Stryi, in the former Przemyśl region. The study of four gift records of the 16th and 17th centuries draws an understanding of how the manuscript has functioned and migrated at the appointed time. First, after the purchase, the codex was donated to the church of Paraskeva Piatnytsa in the Pietniczany village in the Lviv region. In 1641 the codex was gifted over to the Church of the Beheading of John the Baptist in Rozhysche, Sataniv povit. Between 1649 and 1678 the *Gospels* were presented to the Church of the Intercession of the Virgin in Vinnytsia. In 1678 the book appeared in the Church of the Intercession in the village of Nekhaiky in the Cherkasy region. In the 19th century, the *Gospels* belonged to the private library of Stanisław Krzyżanowski, who in 1870 donated the manuscript to the Jagiellonian Library.

Key words: *Four Gospels* – Cyrillic manuscript – provenances – history of the book – gift records – codicology – Stanisław Krzyżanowski (1841–1881) – Jagiellonian Library

Słowa kluczowe: Tetraewangelia – rękopis cyrylicki – proveniencje – historia książki – zapisy fundatorów – kodykologia – Stanisław Krzyżanowski (1841–1881) – Biblioteka Jagiellońska

---

¹ Artykuł powstał dzięki programowi stypendialnemu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego RP „Thesaurus Poloniae” w 2021 r. Wyrażam szczerą wdzięczność dr Oldze Tkachuk, dr Elżbiecie Knappek, dr Aleksandrowi Ochrimence i mgr Jakubowi Łukaszewskiemu za pomoc, konsultacje i niezbędne materiały do przygotowania niniejszego tekstu.

Wstęp

Tetraewangelia (sygn. Rkps 941) z kolekcji Biblioteki Jagiellońskiej (dalej: BJ 941) – to dość obszerny kodeks rękopiśmienny w formacie folio, który liczy 273 karty². W rękopisie brak danych, które umożliwiłyby wskazanie konkretnego czasu i miejsca jego powstania. Nieznane są również nazwiska kopisty, ani zamawiającego kodeks. W literaturze naukowej rękopis datowany jest na XVI w., a wskazywana lokalizacja powstania to ziemie ruskie I Rzeczypospolitej.

Kodeks zawiera cztery Ewangelie: Mateusza (k. 13r-81v), Marka (k. 86r-127r), Łukasza (k. 130v-206r) i Jana (k. 209r-263r). Treść ewangelii poprzedzają indeksy czytań, przedmowy do każdej części, spis rozdziałów i menologium.

Księga została napisana w języku cerkiewnosłowiańskim, dwujerowym (ь, ѣ) jusowym (А, Ж) kaligraficznym półustawem trzema charakterami pisma w 21–23 liniijkach w jednej kolumnie. Rękopis ozdobiły miniatury czterech ewangelistów, z których zachowało się tylko przedstawienie św. Marka ze srebrną aureolą (k. 85v; fot. 1). Pierwsze strony tekstów ewangelicznych są zdobione roślinnymi ornamentami na marginesach (fot. 2). Zastawki³ i inicjały reprezentują styl bałkański. Początki rozdziałów pisane są cynobrem. Kodeks oprawiono w deskę obciągniętą brązową skórą, zdobioną złożonym tłoczeniem. Dokładną datę ukończenia rękopisu i miejsce jego powstania próbowało określić kilku badaczy już od XIX w.

Naukowe opracowanie omawianego rękopisu rozpoczęło się pod koniec XIX w. Po raz pierwszy pisał o nim Władysław Wisłocki w pierwszej części *Katalogu rękopisów BJ*, który został opublikowany w 1881 r. Manuskrypt został przez niego określony jako „Evangelium secundum Matthaeum, Marcum, Lucam et Joannem, in lingua palaeo-Slovenico-Ruthenica” i datowany na XVI w. Zwrócił on uwagę na kompletność kart bloku, elementy dekoracji i źródło pochodzenia⁴.

W 1912 r. Wołodymyr Peretc badał kodeks podczas wakacji spędzonych w bibliotekach Lwowa i Krakowa. W swoim sprawozdaniu zauważył, że *Ewangelia* zawiera późnobałkańsko-mołdawską ortografię, której cechy świadczą o ukraińskim pochodzeniu kodeksu. Na potwierdzenie swojej opinii przytoczył kilka przykładów: „водоноси лежашж, недоставшж, винж, ѡкждж прихождоу, бжджть, иж, иу, наплъни, пръваа, стлъпъ, прѣмо, има, рабъ”⁵.

2 Biblioteka Jagiellońska, sygn. BJ 941, tetraewangelia.

3 Winieta, ozdoba na początku książki lub rozdziału.

4 W. Wisłocki, *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Cz. 1: *Wstęp. Rękopisy 1–1875*, Kraków, 1877–1881, s. 262.

5 В.Н. Перетцъ, *Отчетъ профессора В. Н. Перетца о занятіяхъ во время заграничной командировки лѣтомъ 1912 года*, „Университетскія Извѣстія” 1913, nr 7, s. 1, 3–4.

Według Peretca o ukraińskim pochodzeniu księgi świadczy także zdobienie, ornament, pismo, w tym kształt litery „ф”, który jest znany z *Ewangelii Peresopnickiej* z lat 1556–1561 czy z *Ewangelii* i *Apostoła* z XVI w. z klasztoru zagorowskiego na Wołyniu. Zdobienia marginesów dużymi kwiatami, cechy miniatury z wizerunkiem ewangelisty Marka, według badacza, są charakterystyczne dla okresu renesansu i przypominają rękopisy z Peresopnicy i Zagorowa⁶.

Zofia Ameisenowa w 1958 r. opisała tetraewangelię w *Katalogu rękopisów iluminowanych i pierwodruków* z kolekcji BJ⁷. Zdaniem badaczki kodeks powstał w Ukrainie w XVI w. po 1554 r., ale bliżej roku 1600. Papier, według jej analizy, pochodzi z terenu Rzeczypospolitej – z papierni Scharffenbergów. Ameisenowa zwróciła szczególną uwagę na cechy dekoracyjne kodeksu, w szczególności na dekorację roślinną marginesów *Ewangelii* Mateusza (k. 13r), Marka (k. 86r), Łukasza (k. 131r) i Jana (k. 209r). Zdaniem autorki, wykonawca miniatury św. Marka z delfinami, a także ornamentów na marginesach łączył cechy ikonograficzne Kościołów tradycji wschodnich i zachodnich, co nie było sprzeczne ze stylem późnorenesansowym⁸.

Ołeksandr Rohow w 1969 r. zwrócił uwagę na wysoki poziom dekoracji rękopisu. Według badacza, ilustracje w *Ewangelii* wykonane są w stylu renesansowym i nieco przypominają te z *Ewangelii Peresopnickiej*. Rohow zauważył specyfikę miniatury ew. Marka, która w górnej części miała dwa smoki⁹.

W 1976 r. Jarosław Szczapow opublikował opis rękopisu, w którym zauważył, że *Ewangelia* została przepisana w drugiej połowie XVI w. Wskazał na obecność znaków wodnych przedstawiających dzika i kozła, ale bez powołania na odpowiednie pozycje w albumach filigranów. Wspomniał o czterech notach proveniencyjnych¹⁰, które częściowo opublikował w drugiej części swojego opracowania¹¹. Autorowi nie udało się w pełni odczytać zapisu informującego o darowaniu rękopisu przez kozaków Iwana Polaczenkę i Sawę Kunaszenkę¹².

Ukraiński bibliograf Jakym Zapasko za miejsce powstania *Ewangelii* uważał Pietniczany pod Winnicą. Może to wynikać z faktu, że badacz nie zwrócił uwagi

6 Tamże, s. 4.

7 Z. Ameisenowa, *Rękopisy i pierwodruki iluminowane Biblioteki Jagiellońskiej*, Wrocław-Kraków 1958.

8 Tamże, s. 193.

9 А.И. Рогов, *Кириллические рукописи в книгохранилищах Польши*, „Studia Źródłoznawcze” 1969, t. 14, s. 158.

10 Я.Н. Щапов, *Восточнославянские и южнославянские рукописные книги в собраниях Польской Народной Республики*. Ч. 1: *Рукописи собраний Варшавы и Кракова*, Москва 1976, s. 120–121.

11 Я.Н. Щапов, *Восточнославянские и южнославянские рукописные книги в собраниях Польской Народной Республики*, Ч. 2: *Рукописи собраний Люблина, Перемышля, Санока, Познани, Курника и Вроцлава. Приложение. Указатели*, Москва 1976, s. 117–119.

12 Tamże, s. 119.

na pierwszy zapis, w którym znajduje się wzmianka o tym, że księga została zakupiona w Stryju, a na Podole trafiła dopiero po 1649 r.¹³

W *Katalogu rękopisów cerkiewnosłowiańskich Polski* z 2004 r. Aleksander Naumow, Andrzej Kaszlej i współautorzy datowali *Ewangelię* na ostatnią ćwierć XVI w. Według nich, obecna oprawa książki jest oryginalna i pochodzi z drugiej połowy XVI w. Cerkiew Ścięcia Głowy św. Jana Chrzciciela w Rożyszczech badacze wiąźali z miastem o tej nazwie znajdującym się koło Łucka, chociaż zapis mówi, że miejscowość ta znajdowała się w powiecie satanowskim¹⁴.

W 2013 r. Jerzy Ostapczuk opublikował artykuł z listą rękopiśmiennych *Ewangeli* przechowywanych w Polsce, opartą na długoletnich badaniach nad cyrylicznymi biblijnymi księgami rękopiśmiennymi i drukowanymi. Wśród siedmiu kodeksów ze zbiorów BJ, badacz wymienił *Ewangelię* o sygn. BJ 941, którą datował na ostatnią ćwierć XVI w. Autor przytoczył bibliografię kodeksu oraz wskazał, że rękopis liczy 174 kart (I + 173 f.)¹⁵, chociaż *Ewangelia* liczy 273 karty.

Analiza stanu badań na temat omawianej *Ewangeli* wykazała, że mimo szczególnego zainteresowania badaczy w ostatniej ćwierci XIX – początkach XXI w., które polegało głównie na analizie paleograficznej, na opisie zdobienia lub publikacji zapisów proveniencyjnych, do tej pory nie przygotowano osobnej publikacji, poświęconej temu konkretnemu kodeksowi jako obiektowi historii społeczno-kulturalnej. Nierozwiązane problemy i nieścisłości związane z datowaniem rękopisu, atrybucją filigranów, określeniem miejsca powstania i dróg jego migracji skłaniają do korekty ustaleń poprzednich badaczy. Potrzeba tego artykułu wynika również z nowszego podejścia do badania dawnych ksiąg jako przedmiotów społecznych. Podejścia opartego na badaniu mentalności, przekonań religijnych, ról społecznych, poziomu kulturowego i edukacyjnego społeczeństwa poprzez jego wytwory¹⁶.

Głównym zadaniem niniejszej publikacji jest szczegółowa analiza znaków wodnych w celu ustalenia dokładniejszego okresu przepisania księgi.

13 Я.П. Запаско, *Доброписці тоді славні були. Нариси з історії українського рукописного мистецтва*, Львів 2003, s. 65.

14 A. Naumow i in., *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. Katalog*, Kraków 2004, s. 65.

15 J. Ostapczuk, *Cerkiewno-słowiańskie rękopisy Ewangeli* w Polsce, [w:] *Ku Słowu, ku Kościołowi, ku światu. Księga pamiątkowa подарowana Arcybiskupowi Jeremiaszowi (Janowi Anchemiukowi) w 70. rocznicę urodzin*, red. K. Wojciechowska, W. Konach, Warszawa 2013, s. 203.

16 M. Kuczyńska, M. Ivanova, *Cyryliczne Ewangelie XVI i XVII wieku ze zbiorów Biblioteki Kórnickiej*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2020, nr 37, s. 39, doi 10.34843/g6sz-4q35 [dostęp 9.06.2022]; O.S. Okhrimenko, *Book of sermons of the 15th century from the Monastery of St. Egidien: the author, a scribe, and a reader*, „Manuscript and Book Heritage of Ukraine” 2018, nr 22, s. 302, doi: <https://doi.org/10.15407/rksu.22.301> [dostęp 04.04.2022]; O. Okhrimenko, S. Voloshchenko, *Between the Man's Hands and God's Eyes. The Psalter of 1437 from the Collection of the Vernadskyyi National Library of Ukraine*, „Hiperborea” 2019, nr 6(2), s. 22, doi: <https://doi.org/10.3406/hiper.2019.952> [dostęp 04.04.2022].

W studium podjęto także próbę wskazania miejsca powstania kodeksu. Analiza not proveniencyjnych pozwala na zrekonstruowanie historii kodeksu od czasu jego powstania do ostatniej ćwierci XIX w., kiedy znalazł się on w kolekcji BJ.

Datowanie na podstawie znaków wodnych

Analiza filigranów karta po karcie oraz ich identyfikacja pozwoliła zawęzić datowanie *Ewangelii* do ostatniej ćwierci XVI w. Kodeks został przepisany na białym papierze in folio, o wysokości 307 mm i szerokości 215 mm. Zawiera trzy rodzaje znaków wodnych: 1) dzik (cztery warianty), 2) kozioł, 3) herb Bonarowa.

Pierwsza wersja wizerunku dzika, umieszczonego w pozycji pionowej względem strony, znajduje się na pierwszych sześciu kartach księgi (k. 2, 4, 6, 8, 10, 11). Wymiary znaku to 33 mm wysokości i 65 mm szerokości. Filigran znajduje się między dwiema liniami *pontuseaux*, odległość między nimi wynosi 33 mm. Podobny znak wodny znajdujemy pod nr 3664¹⁷ w *Atlasie* Edmunda Laucevičiusa z 1967 r., w którym jest on datowany na 1570 r.¹⁸ Kolejne 36 kart (k. 14, 15, 18, 20, 23–24, 28, 32, 35, 38, 40, 44–48, 50, 52, 60, 69, 71, 74, 82, 196, 198, 200–201, 215, 218, 232, 249, 251, 261, 269–271) mają nieco inny znak wodny dzika niż pierwsza wersja. Filigran ma 33 mm wysokości i 48 mm szerokości. Znajduje się on również między dwiema liniami *pontuseaux*, między którymi odległość wynosi 32 mm. Znak jest podobny do nr 3656¹⁹ u Laucevičiusa i datowany na rok 1545²⁰. Trzecia wersja filigranu dzika znajduje się na 21 kartach (k. 27, 31, 34, 36, 57–59, 61, 63, 70, 72, 76, 81, 192, 194, 216, 220, 253, 255, 257, 259). Warto zauważyć, że papier z trzecią wersją znaku wodnego dzika nie ma linii *pontuseaux*, ale posiada linie *vergé*. Filigran ma wymiary 32×53 mm. Zbliżony znak wodny, datowany na rok 1551²¹, odnotowano we wspomnianym *Atlasie* Laucevičiusa pod nr 3679²². Ostatnia, czwarta wersja znaku wodnego z dzikiem umieszczona jest na 14 kartach (k. 222, 225, 226, 229, 230, 235, 236, 240, 241, 243, 245, 248, 263, 267). Filigran ma 34 mm wysokości i 53 mm szerokości. Znak ten, podobnie jak dwie pierwsze wersje, jest umieszczony pomiędzy liniami *pontuseaux* odległymi od siebie o 31 mm. Podobny filigran znajdujemy u Laucevičiusa pod nr 3699²³, gdzie datowano go na 1571 r.²⁴

---

17 E. Laucevičius, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. Atlasas*, Vilnius 1967, s. 503.

18 E. Laucevičius, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.*, Vilnius 1967, s. 225.

19 E. Laucevičius, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. Atlasas...*, s. 503.

20 E. Laucevičius, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a...*, s. 224.

21 Tamże, s. 225.

22 E. Laucevičius, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. Atlasas...*, s. 504.

23 Tamże, s. 505.

24 E. Laucevičius, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a...*, s. 225.

Drugi rodzaj znaku wodnego, to wizerunek kozła w herbowej tarczy, który występuje na 49 kartach (k. 88, 91, 93, 94, 96, 97, 99–101, 103, 105, 109, 110, 112, 116–118, 120, 125–127, 131–133, 136, 137, 140–144, 146, 148, 150, 158, 159, 162–165, 178, 186, 187, 202, 204, 205, 208, 209, 212). Filigran ten ma wymiary 65×56 mm, znajduje się na linii *pontuseaux*, odległość między pierwszą a trzecią linią wynosi 62 mm. To przedstawienie odpowiada znakowi wodnemu odnotowanemu pod nr 71 w *Albumie* Karola Badeckiego z 1927 r. Filigran datowany jest na lata 1565–1572²⁵.

Trzeci rodzaj filigranów został znaleziony na dziewięciu kartach w środku bloku (k. 167, 168, 170, 172, 174, 177, 181, 184, 185). Ten znak wodny, to herb Bonarowa o wymiarach 36×32 mm. Wspomniany znak, podobnie jak filigran z przedstawieniem kozła, umieszczony jest na linii *pontuseaux*, odległość między lewą i prawą linią otaczającą znak wynosi 59 mm. Filigran ten umieszczono pod nr 27 w zbiorowej pracy z 1971 r., dotyczącej XVI-wiecznych papierni w Polsce²⁶. W publikacji podano, że papier opatrzone tym znakiem wodnym, pochodzi z papierni w Balicach pod Krakowem, jest on datowany na 1565 r.²⁷

Zgodnie z analizą znaków wodnych rękopis można datować na ostatnią ćwierć XVI w., ale nie później niż na 1572 r., gdyż papier opatrzone wymienionymi znakami wodnymi pochodzi z lat 1565–1572.

Miejsce powstania kodeksu

Fakt użycia różnego papieru do wykonania rękopisu (karty z filigranami dzika (wariant pierwszy – 4,4%; drugi – 26,7%; trzeci – 15,5%; czwarty – 10,4%), kozła (36,3%) i herbu Bonarowa (6,7%)), datowanego na lata 1545–1572, może wskazywać, że kodeks powstał w dużym ośrodku przepisywania książek. Przepisywacz mógł używać starszego papieru z lat 1545 i 1551, pozostałego z poprzednich zakupów dla już ukończonych ksiąg, a także przepisywał na nowszy papier z lat 1565–1572. To nowożytne skrytorium mogłoby się znajdować w Stryju (obecnie w obwodzie lwowskim, Ukraina), ponieważ ta miejscowość pojawia się w najstarszym obszernym zapisie na marginesach kart 20v–34r informującym, że „słudzy Boży” Demian z Monasterca i Hawrył z Lisiatycz wraz z członkami swoich rodzin kupili w Stryju tetraewangelię od ojca Hawryła. Fakt ten może świadczyć o tym, że rękopis, oprócz tego, że został zakupiony we wspomnianym mieście, został tam też przepisany.

25 K. Badecki, *Znaki wodne w księgach Archiwum miasta Lwowa 1382–1600 r.*, Lwów 1928, s. 18; tabl. X.

26 F. Piekosiński, J. Ptaśnik, K. Piekarski, *Papiernie w Polsce XVI wieku*, Wrocław 1971, nr 27.

27 Tamże, s. 78.

Wiadomo, że w XVI–XVII w. Stryj był ważnym ośrodkiem przepisywania ksiąg. Stwierdzenie to potwierdzają zachowane rękopisy z kolofonem, powstałe w Stryju lub wykonane przez osoby pochodzące z tego miasta, jak w przypadku *Ewangelii* z 1568 r., którą przepisał diakon Jan ze Stryja, ale powstała w Haliczu na zamówienie miejscowego rajcy Kindrata Hrebinnykowycza²⁸. Niedaleko Stryja („при градъ стрий”), w klasztorze mariackim („манастыри оу сѡй прчстои матере бжїй”) na Oporze, Demian zwany Fralewiczem, syn Kosti ze Smerek, przepisał *Mineję*. W kolofonie, oprócz informacji o kopiście, podano, że prace nad pisaniem kodeksu ukończono za panowania króla Zygmunta II Augusta („при крали Зикмонѣ”) 3 II 7064 r. od stworzenia świata lub 1556 r. od Bożego Narodzenia²⁹. W zbiorze rękopisów cyrylickich Biblioteki Antoniego Stepanowycza Petruszewycza (dalej: ASP; zespół 77, op. 1), który jest obecnie przechowywany w Lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece Ukrainy im. W. Stefanyka (dalej: LNNBU), znajduje się *Ewangelia* (sygn. ASP 26), która została przepisana w „zbawionym przez Boga” m. Stryju przez Jana Berezewicza 7 VII 7102 od stworzenia świata lub w 1594 r. od Narodzenia Chrystusa³⁰. Symeon, nauczyciel ze Stryja, pochodzący z rodziny biskupa lwowskiego Makarego Tuczapskiego, przepisał tetraewangelię z miniaturami Marka i Łukasza. Sprzedał tę księgę za siedem złotych w 1591 r. w Mikołajowie w obwodzie lwowskim³¹. Inną tetraewangelię (sygn. ASP 36) ze zbiorów LNNBU, datowaną na koniec XVI w., przepisał w Stryju diakon Wasyl Bohonosnyk, pochodzący z Drohobycza³². Kontynuował przepisywanie ksiąg w XVII w., czego dowodem jest *Apostol* (sygn. ASP 15) z 1611 r. Zapasko uważał, że Bohonosnyk był właścicielem skryptorium w Stryju, w którym pracowało kilku kopistów i produkowano „pięknie zdobione” kodeksy³³.

W XVII w., oprócz diakona Wasyla, w Stryju pracował także Jakiw Danyłowycz, który przepisał tetraewangelię. Był on wędrownym przepisywaczem, pochodził ze Słonego Gródka (obecnie m. Gródek w obwodzie lwowskim, Ukraina). W kolofonie zaznaczył, że ukończył rękopis 10 X 7126/1618 r. z pomocą współsłużącego księdza Hryhorija. Najprawdopodobniej pracę kopisty rozpoczął on w Stryju, a kontynuował ją w Ostropolu (obecnie w obwodzie

28 М.Б. Боянівська, *Переписувачі книжок як культурні діячі України. XV – перша половина XVII ст.*, Львів 1994, s. 17.

29 Наукова бібліотека Ужгородського національного університету (Biblioteka Naukowa Uzhorodzkiego Uniwersytetu Narodowego), sygn. 485 (38, 39), *Mineja*, k. ochronna dolna.

30 *Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Каталог*. Т. 1, Львів 2007, s. 183–184.

31 И.С. Свѣнцикій, *Опись Музея Ставропигійскаго Института во Львовѣ*, Львовъ 1908, s. 13.

32 *Кириличні рукописні книги...*, s. 190–192.

33 Я.П. Запаско, *Пам’ятки книжкового мистецтва: українська рукописна книга*, Львів 1995, s. 91.

chmielnickim, Ukraina) oraz w Chmielniku (obecnie w obwodzie winnickim, Ukraina), gdzie powstały inne jego kodeksy: *Ustaw Jerozolimski* z 1632 r. i *Ewangelia* z 1636 r.³⁴

Przytoczone analogie z precyzyjnie zlokalizowanymi rękopisami wytwarzanymi w Stryju potwierdzają opinię, że miejscem powstania omawianego w niniejszym artykule kodeksu o sygn. BJ 941 jest Stryj, o czym świadczą również zapis z ostatniej ćwierci XVI w. informujący o zakupie książki.

Historia kodeksu i jego migracje

W omawianym rękopisie BJ 941 znajdują się cztery noty proveniencyjne, które są unikatowym źródłem do rekonstrukcji jego historii i migracji w XVI i XVII w. Zapisy opowiadają o losach kodeksu i ludziach, którzy go kupowali i przekazywali w darze cerkwiom, a także informują o motywach ofiarodawców i ich stosunku do danej książki.

Zapis z ostatniej ćwierci XVI w.

Najstarszy z czterech zapisów zachowanych w Ewangeliu nie jest dokładnie datowany, ale zawiera informację, że wydarzenie w nim opisane miało miejsce za panowania pana „требенскаго”³⁵. Wiadomo, że od 1567 r. dzierżawcą królewskiej wsi Pietniczany oraz majątków: Lisiatycze, Stryhańce i Kutry (w dawnym powiecie stryjskim) był Mikołaj Trzebieński (Trzebiński)³⁶. Zmarł krótko przed 6 VI 1592 r.³⁷ M. Trzebieński (Trzebiński), h. Jastrzębiec wraz z żoną Barbarą z Pieczychojskich w 1567 r. otrzymali te wioski w dożywocie³⁸. Zapis

34 С.А. Волощенко, *Устав церковний Єрусалимський останньої третини XV – другої третини XVII ст. Кодикологічне дослідження кирилических списків, збережених в Україні. Монографія*, Київ 2021, s. 150.

35 U J. Szczarowa „trebelскаг/o”, zob.: Я.Н. Шапов, *Востоочнославянские и южнославянские рукописные книги...*, Ч. 2, s. 118 – chociaż zewnętrzna litera „л” ma zupełnie inną formę, jak mówimy słowami „коупил” (k. 20v), „креголицев снѣ” (k. 21r), „имал” (k. 27r) i inny.

36 A. Prohaska, *Historia miasta Stryja*, Lwów 1926, s. 52, 205; *Księgi podskarbińskie z czasów Stefana Batorego 1576–1586, Źródła dziejowe*. T. 9. Cz. 2, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1881, s. 261; *Matricularum Regni Poloniae Summaria excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur*. T. 5. Vol. 2: *Sigismundi Augusti regis tempora complectens (1548–1572). Acta vicecancellariorum: 1548–1572*, wyd. J. Płocha, A. Rybarski, I. Sulikowska, pod red. J. Sawickiego, Warszawa 1961, nr 9968.

37 *Sumariusz metryki koronnej. Księga wpisów podkanclerzego Jana Tarnowskiego. MK 137 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie 1592. Seria nowa*. T. 6, wyd. W. Krawczuk, Warszawa 2012, nr 174.

38 A. Prohaska, *Historia miasta Stryja...*, s. 52, 205; *Księgi podskarbińskie z czasów Stefana Batorego...*, s. 261; *Matricularum Regni Poloniae Summaria excussis codicibus...*, nr 9968.

rękopiśmienny zaczyna się na 20 karcie verso i biegnie na dolnych brzegach kolejnych 27 kart do karty 34 (aneks nr 1). Zapis ten, informujący o zakupie książki, jest pisany półstawem ciemnobrązowym atramentem. Zaczyna się od informacji, że książkę kupili Demko (Demian) z Monasterca, syn Wasyla Kreholca, i Hawryił z Lisiatycz, syn Chwedorca Łytczyny, wraz z żonami Jugą i Marią oraz dziećmi, w Stryju „оу стрыи” od księdza komendariusza Gabriela za sześć złotych. Kodeks przeznaczony był do cerkwi męczennicy Paraskiewy („с҃ѡи мчнцѣ хвѣ пѣткы”) we wsi Pietniczany w obwodzie lwowskim. Darczyńcy pragnęli, aby kapłani pełniący służbę w tej świątyni prosili Pana Boga o przebaczenie im grzechów. Jednocześnie ostrzegali kapłanów i diakonów, aby nie odważyli się przenosić księgi gdziekolwiek indziej („порушити ѿ тог с҃ѡо мѣста”), to samo dotyczyło innych osób: brata lub syna czy kogoś z rodziny. Wszyscy, którzy by złamali ich wolę, mieli być przeklęci teraz i w przyszłości. Demko i Hawryił ostrzegali, że nie przepuszczą ani na tym świecie, ani w przyszłym nikomu, kto zabrałby kodeks ze świątyni św. Paraskiewy („с҃ѡи мчнцѣ хвѣ парасков҃ей”). Darczyńcy powtórzyli żądanie, aby duchowni, którzy z tym kodeksem będą sprawować liturgię („исправовати”), modlili się do Wszchemogącego za nich i za ich żony o zdrowie i przebaczenie grzechów, a po śmierci („а по их животѣ б҃г”) dał im „wieczną pamięć i błogi pokój”. Pierwszym, którego darczyńcy zobowiązali do modlitwy o ich zbawienie, był ojciec Teodor, którego ofiarodawcy określili jako młodego kapłana, „попови молодому патницькому”.

Po przedmowie do Ewangelii Marka, na odwrocie karty z miniaturą świętego (k. 85v), obok zapisu darczyńcy tą samą ręką zapisano imiona zmarłych z rodzin Demka i Hawryiła. Pod nagłówkiem: „помани г҃и душѣ ра своих” wymieniono 39 nazwisk (fot. 3). Przytoczę tu kilka rzadkich imion, używanych w szczególny sposób: „мoтpжны хвила хона калины ванна в҃гахвїи химы просимки левонтїа встaxвїа катр҃жшѣ хонѣ”. Cechy paleograficzne pisma wskazują, że w XVII i XVIII w. dodano jeszcze 15 imion, które nie miały nic wspólnego z rodzinami pierwszych darczyńców, ponieważ w XVII w. rękopis zmieniał swoją lokalizację co najmniej trzykrotnie, co potwierdza materiał źródłowy (fot. 3). Niezapisana karta tekstem ewangelii była później zastosowana jako pominkarz. Podobne pominkarze znajdują się w *Ewangelii Wołyńskiej* z przełomu XVI i XVII w. ze zbiorów Charkowskiej Państwowej Biblioteki Naukowej im. W.H. Korolenki oraz w innych rękopisach (głównie *Ewangeliach*) z XVI i XVII w.³⁹

39 Харківська державна наукова бібліотека імені В.Г. Корolenка (Charkowska Państwowa Biblioteka Naukowa im. W.H. Korolenki), sygn. 819173, tetraewangelia, k. 93v, 95r, 95v, 147v-151r.

Darowizna rodzin Andrija, Teodora i Jana z 1641 r.

26 IX 1641 r. *Ewangelia* stała się przedmiotem „porozumienia” między kapłanem a mieszkańcami Rożyszcz. Właśnie „porozumieniem” nazywali swój dar „ubodzy parafianie” z Rożyszcz: Andrij i Teodor z żonami i dziećmi, a także „sługa Boży” Jan z matką Kuryłychę o imieniu Orenyja. O tych osobach i szczegółach ich darowizny informuje proweniencja na k. 5v-16r (aneks nr 2). Wykonał ją skoropisem jasnobrazowym atramentem Tymoteusz Łukaszewicz Gusakowski na dolnym brzegu pod tekstem. Z zapisu dowiadujemy się, że wyżej wymienione osoby kupiły *Ewangelię* dla swojej Cerkwi Ścięcia Czcigodnej głowy Jana Chrzciciela w Rożyszczach w powiecie satanowskim. Miejscowość ta należała wówczas do jurysdykcji podkomorzego Nurskiego za panowania króla Władysława IV Wazy⁴⁰. Według informacji w zapisie, dobroczyńcy zapłacili za kodeks dziewięć złotych, swoim darem chcieli uzyskać przebaczenie grzechów dla dzieci i zmarłych rodziców. To „porozumienie” lub darowizna miała miejsce za czasów kapłana Iwana Małara („на тот час будучи”), miejscowego proboszcza. Wręczono ją w obecności trzech świadków, „ludzi zacnych” („людех зацных”), diakona Hryhorija, syna Szczerbana, Semena Wagurca i Wasyla Powcha. Ewangeliarz miał pozostać w tamtejszej świątyni po wsze czasy. Darczyńcy ostrzegali również każdego, kto odważy się duchem nieczystym („духом нечстым”) zabrać księgę z cerkwi grozili im klątwą 318 ojców pierwszego soboru nicejskiego. Ofiarodawcy zapewniali ponadto ewentualnych złodziei, że w przypadku kradzieży staną wraz z nimi przed sądem w dniu drugiego przyjścia Boga. Zapis kończy się słowami amen, anatema i „манараа” zamiast maranatha.

Zanim rękopis został przekazany Cerkwi Ścięcia Głowy Jana Chrzciciela, został poddany konserwacji. Świadczą o tym konserwatorskie paski papieru z uzupełnionymi ubytkami tekstu, które znajdują się na początkowych składkach (k. 1–23). Peretc uważał, że zostały one wykonane na początku XVIII w.⁴¹ Analiza znaków wodnych przeprowadzona przez autora niniejszego artykułu wykazała, że na paskach papieru z kart: 1, 9, 16 umieszczono filigran z wizerunkiem orła w okrągłym kartuszu. Filigran ten został odnotowany przez Iwana Kamanina i Oleksandrę Witwicką w pracy z 1923 r., pod numerem 738 i datowany na 1637 r.⁴² Znak wodny z takim samym orłem znajduje się na ostatniej karcie (273), która zastąpiła utraconą kartę w XVI w. – z wpisami

40 Podkomorzym nurskim był wtedy Stanisław Brzóska h. Nowina, zob. K. Niesiecki, *Herbarz Polski*. T. 2, Lipsk 1839, s. 334.

41 В.Н. Перетцъ, *Отчетъ профессора В. Н. Перетца...*, s. 3.

42 І. Каманін, О. Вітвіцька, *Водяні знаки на папері українських документів XVI і XVII вв. (1566–1651)*, Київ 1923, s. 18, 86.

czytań *Ewangelii*. Później na tejsze karcie dodano incipit Ewangelii o opętanych „Єѵѣлїа, в бѣснующихсѧ”. Konserwacja musiała być zakończona przed 26 IX 1641 r., ponieważ tekst darowizny „wchodzi” na paski konserwatorskie z 1637 r.

Kozacka darowizna z drugiej połowy XVII w.

„W imię i na chwałę Świętej i Niepodzielnej Trójcy sługa Boży („раб бѣа вседержителя”)” Iwan Semenowycz Polanczenko i jego ataman Sawa Kunaszenko znów przenieśli *Ewangelię* do innej świątyni. Imię S. Kunaszenki zostało odnalezione w *Rejestrze Wojska Zaporoskiego* z 1649 r., gdzie figuruje wśród zwykłych Kozaków – nie jako ataman, tylko członek „Potockiej” sotni Czehyryńskiego pułku⁴³. Okoliczność ta pozwala datować darowiznę Polaczunki i Kunaszunki na lata po 1649 r. Źródłem mówiącym o darze Kozaków jest zapis skoropisem na k. 38–57 (aneks nr 3). Został on zrobiony jasnobrązowym atramentem na dolnym brzegu, tuż pod tekstem. Jest całkowicie przekreślony poziomymi liniami, z wyjątkiem początkowej formuły „Во їмя ѿца і Сна і Сѣго Дѣа”. Próba zatarcia tej „historii kozackiej”, moim zdaniem, nastąpiła przy kolejnym przeniesieniu kodeksu, w 1678 r., co odnotowano pod skreśleniem.

Z zapisu Kozaków wynika, że księga została przekazana do cerkwi Opieki Matki Bożej w Winnicy. W tym czasie proboszczem cerkwi był kapłan Nestor Pawłowycz, który jednocześnie sprawował urząd archiprezbitera winnickiego. Intencją kozaków było odpuszczenie grzechów własnych („своє ѿпущєнїє грѣхов”) i rodziny, a także guszczyńskiego atamana Demiana. Jak poprzednicy, darczyńcy ostrzegali każdego, kto odważy się ukraść manuskrypt przed anatemą i sprawiedliwym Bożym sądem („нєлицємѣрнїмъ”) podczas Paruzji. Świadkami przekazania kodeksu, według zapisu, byli towarzysze („товариство”) Jarosz Jackowycz i Hryhorij.

Rękopis nie pozostał długo w Winnicy, istnieją bowiem dane, które pozwalają stwierdzić, że został przeniesiony do Kijowa. Świadczy o tym oprawa księgi, która nosi wszystkie cechy charakterystyczne dla opraw kijowsko-pieczerskich: konstrukcja, schemat i narzędzia tłoczenia, stemple (fot. 4, 5). Brak jednak informacji o okolicznościach, w jakich kodeks został przeniesiony do Ławry Pieczerskiej w Kijowie, nie mamy również danych o dokładnym roku wykonania oprawy.

Prawdopodobny czas powstania oprawy, zdaniem autora artykułu, to lata 70. XVII w., o czym świadczy pierwszy filigran. Herb z podpisem „Allemo-depappier” został znaleziony na karcie wyklejki górnej okładziny. Odpowiada

---

⁴³ *Реєстра всего Войска Запорожскаго послѣ Зборовскаго договора съ королемъ польскимъ Яномъ Казимиромъ, составленные 1649 года, октября 16 дня, и изданные по подлиннику О. М. Бодянскимъ*, Москва 1874, s. 23.

on filigranowi umieszczonym pod nr 2 w *Atlasie* Laucevičiusa⁴⁴, gdzie jest datowany na lata 1670–1671⁴⁵. Ponadto pod przyklejonymi częściami wyklejek znajdują się dwa fragmenty rycin dekoracyjnych wykonanych w technice drzeworytu. Pod wyklejką dolnej okładziny udało się odkryć ryciny z przedstawieniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i księcia Borysa. Ikonografii jeszcze jednego drzeworytu na razie nie udało się zidentyfikować, gdyż jest ukryty pod wyklejką górnej okładziny. Drzeworyty z przedstawieniem Wniebowzięcia i księcia Borysa pochodzą z wydania kazań czernihowskiego arcybiskupa Łazara Baranowicza *Трубы словес проповедных на дни нарочитыа праздникв...*, opublikowanego w drukarni Ławry Pieczerskiej w Kijowie w 1674 r.⁴⁶

Na górnej okładzinie oprawy kodeksu umieszczono plakieta o wymiarach 90×63 mm przedstawiającą scenę Ukrzyżowania Jezusa Chrystusa z Matką Bożą i Janem Ewangelistą (fot. 4). Identyczna plakieta, według informacji podanej w monografii Oleny Halczenko⁴⁷, znajduje się na oprawie kodeksu *Rozmów i żywota Makarego z Egiptu pustelnika*, przepisanego z błogosławieństwem Ł. Baranowicza w Nowogrodzie-Siewierskim w 1672 r.⁴⁸

Z ustaleń wynika, że oprawa omawianej *Ewangelii* została wykonana w pracowni introligatorskiej przy drukarni Ławry Pieczerskiej w Kijowie między 1674, czyli rokiem wydania księgi Ł. Baranowicza, a 1678 – rokiem kolejnego zapisu darczyńcy rękopisu.

Darowizna Hryhorija Łewyckiego z 1678 r.

Czwarty i ostatni zapis, który zawiera informację o dawnej lokalizacji kodeksu, pochodzi z 29 I 1678 r., znajduje się pod przekreślonym zapiskiem kozackim na k. 38–48. Jest również napisany skoropisem, ale atramentem o ciemniejszym odcieniu (aneks nr 4). Jak wspomniałem wyżej, pisarz nie wykreślił z poprzedniej proveniencji formuły wprowadzającej z wezwaniem Trójcy Świętej. Wykorzystał ją jako początek swojego zapisu, ale dodał po słowach „С҃го Д҃ха” słowo „Аминь”. Umieścił też datę wydarzenia: „В року #а҃хои януарія кѣ дня”. Tekst notatki napisano w pierwszej osobie: „Ja sluga Boży („я рабъ бжій”)

44 E. Laucevičius, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. Atlasas...*, s. 5.

45 E. Laucevičius, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a...*, s. 174.

46 С. Волошенко, *Колекція Митрополита Володимира (Сабодана): рукописи, стародруки і рідкісні видання. Каталог*, Київ 2017, s. 101–105.

47 О.М. Гальченко, *Оправа східнослов'янських рукописних книг та стародруків в Україні: історія, структура, опис*, Київ 2005, s. 362 (іл. 91/1).

48 Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (Instytut Rękopisów Biblioteki Narodowej Ukrainy im. W.I. Wernadskiego), zespol 312, sygn. 132/49, Rozmowy i życie św. Makarego Egipskiego; Н.И. Петровъ, *Описаніе рукописныхъ собраній, находящихъ ся въ городѣ Києвъ*. Вып. 3: *Библиотека Кіево-Софійскаго собора*, Москва 1904, s. 33.

Hryhorij Łewycki kupił tę księgę zwaną Ewangelią („рекоmuго Євѣлныє писаное”) od kapłana Andrija Nechajewskiego”.

Za rękopis Hryhorij zapłacił solidną kwotę („суму грошей добрих”) dziesięciu złotych. Wyższa opłata za księgę może świadczyć o ówczesnej inflacji, skoro mniej więcej 100 lat wcześniej Demko i Hawryił zapłacili za kodeks sześć złotych. Łewycki przekazał ewangeliarz do cerkwi Opieki Najświętszej Marii Panny we wsi Niechajki (obecnie w obwodzie czerkaskim, Ukraina). Podobnie jak jego poprzednicy życzył sobie, aby księga nie została w żaden sposób zabrana z cerkwi. Hryhorij m.in. apeluje, aby „нѣхто неважился ѱдалити доброволне”, a kto ją zabierze, nie ucieknie przed klątwą. Wpis kończy się tradycyjnie słowami anatema, maranatha i amen. Niestety, pragnienia, groźby, przestrogi i przekleństwa nie powstrzymały późniejszych użytkowników przed przenoszeniem manuskryptu.

Z analizy czterech zapisów dotyczących zakupów i darowizn oraz z badań znaków wodnych i oprawy kodeksu wynika, że w ciągu 100 lat (od ostatniej ćwierci XVI w. do ostatniej ćwierci XVII w.) kodeks sześć razy zmieniał lokalizację: od Rusi południowo-zachodniej, przez Podole i obwód kijowski do Naddnieprza, co wynosi około 700 km. Historia rękopisu rozpoczęła się w Stryju na ziemi przemyskiej w drugiej połowie XVI w., kiedy został on przepisany i po raz pierwszy kupiony od namiestnika stryjskiego kapłana Hawryıla do cerkwi w Pietniczanach. W 1641 r. kodeks został podarowany świątyni w Rożyszczach w powiecie satanowskim na Podolu. W latach 1649–1678 *Ewangelia* znajdowała się w Winnicy i Kijowie. Od 1678 r. i przynajmniej do połowy XIX w. była przechowywana w Niechajkach koło Perejasławia, na lewym brzegu Dniepru.

Zabytek kolekcji Stanisława Krzyżanowskiego oraz dar dla Biblioteki Jagiellońskiej

W drugiej połowie XIX w. ewangeliarz nie był już przechowywany w cerkwi, ani czytany podczas liturgii, co świadczyło o zmianie jego bezpośredniego przeznaczenia. Księgę zaczęto postrzegać jako obiekt historii i dziedzictwa kulturowego. Znalezienie jej przez S. Krzyżanowskiego (1841–1881) być może uratowało kodeks przed zapomnieniem i zniszczeniem. O przynależności Ewangelii do Krzyżanowskiego świadczą – dwie pieczęcie na wyklejce górnej okładziny oraz na pierwszej karcie z napisem na „Księgozbiór Krzyżanowskich w Czerpowodach” (obecnie w obwodzie czerkaskim, Ukraina).

Nowy właściciel rękopisu był historykiem, archeologiem i kolekcjonerem. Urodził się w Petersburgu i pochodził ze szlacheckiej rodziny. W latach 1858–1860 studiował na Wydziale Historyczno-Filologicznym Cesarskiego Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie, a w 1861 r. kontynuował studia

na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego⁴⁹. Po ukończeniu studiów, w latach 1862–1868, zajmował się kolekcjonerstwem i badaniami historycznymi we własnym majątku w Czerpowodach.

W 1869 r. wraz z rodziną przeniósł się do Krakowa, gdzie ukończył studia i zdobył stopień doktora⁵⁰. Był członkiem Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, od 1872 r. Akademii Umiejętności, gdzie pracował w komisji bibliograficznej, historycznej oraz innych stowarzyszeniach naukowych. To właśnie w Krakowie Krzyżanowski zajmował się porządkowaniem swoich kolekcji: archeologicznej, numizmatyki, dzieł sztuki, książek, dokumentów pergaminowych i papierowych oraz innych rękopisów. Część kolekcji rękopisów kolekcjoner przekazał w 1866 r. Towarzystwu Naukowemu Krakowskiemu. Obecnie znajduje się ona w Bibliotece PAN i PAU w Krakowie⁵¹. Inne rękopisy ze zbiorów Krzyżanowskiego trafiły do Biblioteki Narodowej i BJ⁵².

Z zapisu na wyklejce górnej okładziny: „Z daru St. Krzyżanowskiego, 1870” wiadomo, że Krzyżanowski w 1870 r. podarował omawianą tetraewangelię do BJ. W zbiorach archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego udało się odnaleźć dokument ze spisem książek przekazanych przez uczonego na rzecz BJ⁵³. Lista składa się z 62 tytułów dzieł drukowanych z XVII–XIX w. Wśród starodruków przekazanych przez Krzyżanowskiego znalazły się trzy cyryliczkie. Najstarszym i najcenniejszym z nich był *Trebnik* Piotra Mohyły w dwóch częściach (Kijów, 1646) oraz *Triod Kwietny* (Czernihów, 1685) i poczajowski *Triod Kwietny* z 1747 r. Niestety interesującej nas Ewangelii na tej liście nie ma. Najprawdopodobniej rękopisy zostały uwzględnione na innej liście, która nie zachowała się do dzisiaj. Wiadomo jednak, że 30 III 1870 r. Krzyżanowski przekazał część swojej biblioteki. Można przypuszczać, że rękopiśmienny ewangeliarz z ostatniej ćwierci XVI w. został podarowany przez niego właśnie w marcu lub innym miesiącu 1870 r.

Wnioski

Rękopiśmienna tetraewangelia o sygn. BJ 941 ze zbiorów BJ została przepisana w Stryju w ostatniej ćwierci XVI w. W Stryju kupiły ją rodziny D. Kreholca i Hawryła Łytczyny od ks. Hawryła za sześć złotych. Powodem zakupu i przekazania do cerkwi męczennicy Paraskiewy Piatnicy we wsi Pietniczany

49 K. Dziwik, *Krzyżanowski Stanisław*, [w] *Polski słownik biograficzny*. T. 15/1. Z. 64, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 618.

50 K. Dziwik, *Działalność naukowa i kolekcjonerska Stanisława Filipa Krzyżanowskiego (1841–1881)*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1968, t. 14, s. 68.

51 K. Dziwik, *Krzyżanowski Stanisław...*, s. 619.

52 K. Dziwik, *Działalność naukowa i kolekcjonerska...*, s. 88.

53 Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, sygn. BJ 48, Akta 1870.

była potrzeba ratowania duszy i zdrowia oraz Bożej opieki nad zmarłymi członkami rodzin ofiarodawców, a także chęć upamiętnienia siebie po śmierci. Do tego samego celu dążyły rodziny Andrija, Teodora i Jana z Rożyszcz, którzy za dziewięć złotych kupili *Ewangelię* i przekazali miejscowej cerkwi pod wezwaniem Ścięcia Głowy Jana Chrzciciela w 1641 r. W latach 1649–1678 rękopis w identycznych intencjach został przeniesiony przez Kozaków I. Polaćzenkę i S. Kunaszenkę do cerkwi Opieki Najświętszej Marii Panny w Winnicy za czasów służby kapłańskiej archiprezbitera N. Pawłowycza. Przed kolejną darowizną w 1678 r. rękopis znajdował się w Kijowie, o czym świadczy charakterystyczna oprawa z lat 70. XVII w. wykonana w introligatorni Ławry Pieczerskiej. W 1678 r. H. Łewycki kupił *Ewangelię* za dziesięć złotych i przekazał ją cerkwi Opieki Marii Panny w Niechajkach.

W XIX w. *Ewangelia* przestała być używana zgodnie ze swoim przeznaczeniem – do liturgii w cerkwi. Najpierw stała się ona częścią prywatnego księgozbioru Krzyżanowskiego w Czerpowodach. Wraz z przeprowadzką kolekcjonera do Polski, rękopis trafił do Krakowa. W 1870 r. uczony podarował *Ewangelię* BJ, co umożliwiło jej badania nad nią i naukowy opis.

Spis ilustracji

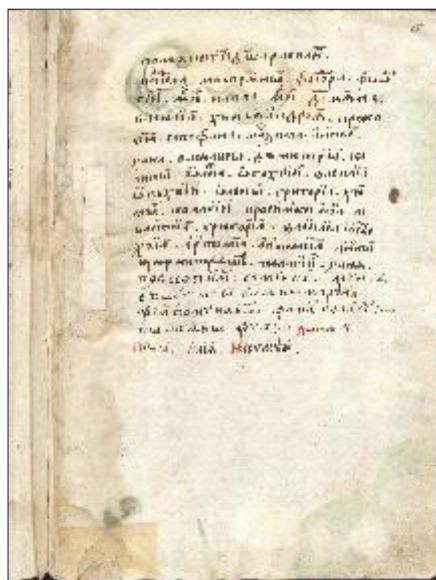
Fot. 1. Miniatura ew. Marka. Źródło: BJ, sygn.: Rkps 941, k. 85v. Zdjęcie: S. Kotarski

Fot. 2. Początek Ewangelii według św. Marka.
Źródło: BJ, sygn.: Rkps 941, k. 86r. Zdjęcie: S. Kotarski

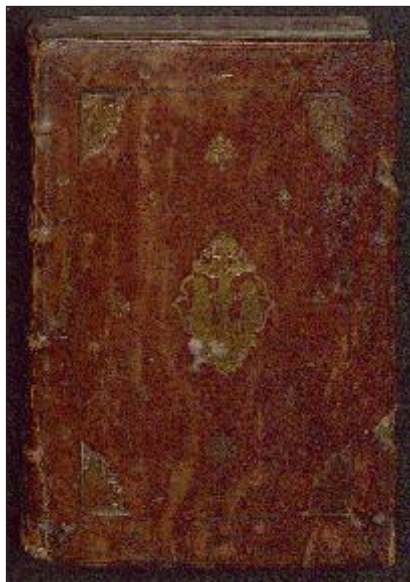
Fot. 3. Pominkarz.
Źródło: BJ, sygn.: Rkps 941, k. 85r. Zdjęcie: S. Kotarski

Fot. 4. Oprawa, strona przednia.

Źródło: BJ, sygn.: Rkps 941. Zdjęcie: S. Kotarski

Fot. 5. Oprawa, strona tylna.

Źródło: BJ, sygn.: Rkps 941. Zdjęcie: S. Kotarski

Aneksy

№ 1. Zapis z ostatniej ćwierci XVI w.

k. (20v) коупил сїю книгоу еугле. рабъ бжїи // к. (21r) демко крегалцев снѣ. съ рабом бжїим грїилом // к. (21v) зъ лытчиным снѣом изъ лисатич. за державы пан // к. (22r) требенскаг. придали єи до села патничен ко цркви // к. (22v) сїой мочници хвѣ парасовгєи. придали єи // к. (23r) съ женами своими. югою и марїєю и съ чад своими. // к. (23v) который боудет поп оу тои сїои цркве сїои // к. (24r) мчнцѣ хвѣ паткы за них гѣ ба просѣте за ихъ // к. (24v) ѿпущенїе грѣхв. а который поп ли дак имал // к. (25r) имал быи пороушити ѿ тог сїго мѣсца // к. (25v) или брат. или снѣ. или кьторый сьродникъ // к. (26r) боуди проклат въ сїй вѣк и въ бѹдущей вѣк // к. (26v) раб бжїй демко. и раб бжїй гаврїило. не ѿпу // к. (27r) щает ємоу ни на сем свѣтѣ ани на вн хто бы имал // к. (27v) сїю стоюю кннигу порушити еуге ѿ тог // к. (28r) сїго мѣсца сїои мчнцѣ хвѣ парасковге // к. (28v) который будет поп на том сїом еуглїи испра // к. (29r) вовати за раба бжїа ба просѣ за демана // к. (29v) за гаврїила и за их жены за драва за ѿпущє // к. (30r) нїе грѣхов. а по их животѣ бѣ даи им вѣчнаа // к. (30v) памат блажный и покой. и прдали єи // к. (31r) вїцо фєвдорови попови молодому // к. (31v) патницькому и купили сїю сїю // к. (32r) книгу еуге оу стрыи оу вїца намесника оугвав // к. (32v) гаврїла дали за ней [...] сть золотых // к. (33r) демко з манастирѣ василєв снѣ. купил // к. (33v) сїю книгу из гаврїилом з лисатич съ // к. (34r) хведорьцевым снѣом з лычнымъ

№ 2. Darowizna rodzin Andrija, Teodora i Jana z 1641 r.

k. (5v) Во имя ѿца і Сна і Сїго дхѣ Амїнь: Року Бжїого: // к. (6r) #ахма: Мсца Сєптєврия: днѣ: кѣ го: // к. (6v) Сталася згода Межи Нами рожищаны з Сщєнникѣм нашєм рожищнским // к. (7r) Иваном Малярєм на тот час бѹдучи настоятелєм Сїго храму // к. (7v) Усѣкновєния чстнѣя главы Іванну Предитєчи: За Короля єго млсти // к. (8r) дїго полского владислава: в повѣтѣ Сатановском в маєтности / Єго млсти Пана подкоморого // к. (8v) Нурского: Мы убогии парафѣяне рожищский: На имя Андрей: // к. (9r) и рабъ Бжїий фєвдор Со женами Своими и чады Своими // к. (9v) И рабъ Бжїий Іван з маткою Своєю Курїлихою: На имя врєниєю // к. (10r) Купили єсмо Сїю Книгу рекомую еуглїє тетрѣ напрстолное // к. (10v) За золотых девѣт за Своє ѿпущєнїє грѣхов и дѣтей Свои: их роди // к. (11r) телєй Своих: При людєх Зацных: При Григории дяку Снѹ щєрбанєвом // к. (11v) и при Сємену вагурцѣ: и при Василю Повху: и приписали єсмо // к. (12r) Сїю Книгу Звышменованнѹ Тетрѣ еуглїє напрстолное // к. (12v) Сїмѹ храму

Звышменованному: и Сщѣннику настоятели рожищ // к. (13v) Абы была непорущенна ѿ того Стго храму Звышменованному // к. (14r) навѣки вѣчныи Аминь: А хто бы мѣль дѣхом нечстым // к. (14v) наважон быти: имѣль бы Сию книгу ѿдалити ѿ сего Стго храму // к. (15r) буде на нем клятва Стых ѿцѣ т: и ии: и мы будем С ним Суд мѣти // к. (15v) в ден приходу Бжго: Амины: Анаѡема и Манариѡа: // к. (16r) Подписал раб бжеи Тимоѡей Лукашевич Гусаковский

№ 3. Kozacka darowizna z drugiej połowy XVII w.

к. (38r) Во імя ѿца і Сна і Стго дха // к. (39r) Стія живоначалнии і нераздѣлимия // к. (40r) Троици во вѣки амин // к. (41r) Я раб бга вседержителя На імя // к. (42r) Іван Семенович Полянченко // к. (43r) з отаманомъ Своимъ: Савою Кунашенкомъ // к. (44r) ѿдаемъ Сию книгу рекомую Евангелие Стгое // к. (45r) Ко храму Стгому Покрови Пресвятия Бци // к. (46r) в городѣ вѣницѣ Сщѣннику ѿцу Нестору // к. (47r) павловичу протопоповѣ вѣницкому // к. (48r) А хто бы мѣл вную ѿдалит ѿ храму Стго // к. (49r) ко тому ми леговали и его ѿдали // к. (50r) за Своє ѿпущение грѣхов и родичов Своих // к. (51r) Семена и По родител [...] // к. (52r) Демълна втаман ГущинСкого // к. (53r) Таковим да будет анаѡема і судитса // к. (54r) зо мною Пред нелицемѣрнимъ судиею // к. (55r) во второй приход и При мнѣ будучое // к. (56r) товариство Яроша Яцковича // к. (57r) и Григория

№ 4. Darowizna Hryhoriја Łewyckiego z 1678 r.

к. (38r) В року #аѡби Януарія кѡ дня // к. (41r) Я Рабъ Бжий Григорий Левицкий // к. (42r) Купиль Сию Книгу рекомую Евлные ПиСаное // к. (43r) у ѿца Андрея Сщѣнника Нехаевского за суму грошей добрих // к. (44r) золотих десят, I надалем до тогож Села храму // к. (45r) Покрови Прстой дви Которой то поменной абы // к. (46r) Нѣхто неважилса ѿдалити доброволне к. (47r) А хто бы важилса ѿдалит таковий буди проклят // к. (48r) Анаѡема и Маринаѡа Амин

Bibliografia

Źródła

– Rękopisy

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, sygn. BJ 48, Akta 1870.

Biblioteka Jagiellońska, sygn. BJ 941, tetraewangelia.

Biblioteka Naukowa Użhorodzkiego Uniwersytetu Narodowego, sygn. 485 (38, 39), Mi-
neja.

Charkowska Państwowa Biblioteka Naukowa im. W.H. Korolenki, sygn. 819173, tetra-
ewangelia.

Instytut rękopisów Biblioteki Narodowej Ukrainy im. W.I. Wernadskiego, zespół 312,
sygn. 132/49, Rozmowy i życie św. Makarego Egipskiego.

– Publikacje

Księgi podskarbińskie z czasów Stefana Batorego 1576–1586, Źródła dziejowe. T. 9. Cz. 2,
wyd. A. Pawiński, Warszawa 1881.

*Matricularum Regni Poloniae Summaria excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maxi-
mo Varsoviensi asservantur*. T. 5. Vol. 2: *Sigismundi Augusti regis tempora complec-
tens (1548–1572). Acta vicecancellariorum: 1548–1572*, wyd. J. Płocha, A. Rybarski,
I. Sułkowska, pod red. J. Sawickiego, Warszawa 1961.

*Reestra vsego Vojska Zaporozhskago posle Zborovskago dogovora s korolem pol'skim
Ānom Kazimirom, sostavlennye 1649 goda, oktābrā 16 dnā, i izdannye po podlinniku
O. M. Bodānskim*, Moskva 1874.

*Sumariusz metryki koronnej. Księga wpisów podkanclerzego Jana Tarnowskiego.
MK 137 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie 1592. Seria nowa*. T. 6,
wyd. W. Krawczuk, Warszawa 2012.

Opracowania

Ameisenowa Z., *Rękopisy i pierwodruki iluminowane Biblioteki Jagiellońskiej*, Wrocław–
Kraków 1958.

Badecki K., *Znaki wodne w księgach Archiwum miasta Lwowa 1382–1600 r.*, Lwów 1928.

Boānivs'ka M.B., *Perepisuvači knižok āk kul'turni diāči Ukraīni. XV – perša polovina
XVII st.*, L'viv 1994.

Dziwik K., *Działalność naukowa i kolekcjonerska Stanisława Filipa Krzyżanowskiego (1841–
1881)*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1968, t. 14, s. 65–92.

Dziwik K., *Krzyżanowski Stanisław*, [w] *Polski słownik biograficzny*. T. 15/1. Z. 64, Wro-
cław–Warszawa–Kraków 1970, s. 618–619.

Gal'čenko O.M., *Oprava shidnoslov'āns'kih rukopisnih knig ta starodrukiv v Ukraīni.
Istorîā, struktura, opis*, Kiïv 2005.

Kamanin Ī., Vitvic'ka O., *Vodāni znaki na paperi ukrain's'kih dokumentiv XVI i XVII vv.
(1566–1651)*, Kiïv 1923.

*Kirilični rukopisni knigi u fondah L'vivs'koï naukoivoi biblioteki im. V. Stefanika NAN
Ukraīni. Katalog*. T. 1, L'viv 2007.

Kuczyńska M., Ivanova M., *Cyrylickie Ewangelie XVI i XVII wieku ze zbiorów Biblioteki
Kórnickiej*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2020, nr 37, s. 37–52, doi 10.34843/
g6sz-4q35 [dostęp 09.06.2022].

Laucevičius E., *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.*, Vilnius 1967.

- Laucevičius E., *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. Atlasas*, Vilnius 1967.
- Naumow A. i in., *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. Katalog*, Kraków 2004.
- Niesiecki K., *Herbarz polski*. T. 2, Lipsk 1839.
- Okhrimenko O.S., *Book of sermons of the 15th century from the Monastery of St. Egidien: the author, a scribe, and a reader*, „Manuscript and Book Heritage of Ukraine” 2018, nr 22, s. 301–312, doi: <https://doi.org/10.15407/rksu.22.301> [dostęp 04.04.2022].
- Okhrimenko O., Voloshchenko S., *Between the Man's Hands and God's Eyes. The Psalter of 1437 from the Collection of the Vernadskyi National Library of Ukraine*, „Hiperboreea” 2019, nr 6(2), s. 21–31, doi: <https://doi.org/10.3406/hiper.2019.952> [dostęp 04.04.2022].
- Ostapczuk J., *Cerkiewno-słowiańskie rękopisy Ewangelii w Polsce*, [w:] *Ku Słowu, ku Kościołowi, ku światu. Księga pamiątkowa podarowana Arcybiskupowi Jeremiaszowi (Janowi Anchimiukowi) w 70. rocznicę urodzin*, red. K. Wojciechowska, W. Konach, Warszawa 2013, s. 197–229.
- Peretc' V.N., *Otčet' professora V.N. Peretca o zanâtiâh" vo vremâ zagraničnoj komandirovki lëtom" 1912 goda*, „Universitetskâ Izvēstiâ” 1913, nr 7, s. 1–18.
- Petrov' N.I., *Opisanie rukopisnyh" sobranij, nahodâšihsâ v" gorodě Kievě*. Vyp. 3: *Biblioteka Kievo-Sofijskago sobora*, Moskva 1904.
- Piekosiński F., Ptaśnik J., Piekarski K., *Papiernie w Polsce XVI wieku*, Wrocław 1971.
- Prohaska A., *Historia miasta Stryja*, Lwów 1926.
- Rogov A.I., *Kiriliczeskie rukopisi v knigohranilišah Pol'si*, „Studia Źródłoznawcze” 1969, t. 14, s. 153–167.
- Svëencikij I.S., *Opis' Muzeâ Stavropigijskago Instituta vo L'vově, L'vov" 1908*.
- Ŝapov Â.N., *Vostočnoslavânskie i ũžnoslavânskie rukopisnye knigi v sobraniâh Pol'skoj Narodnoj Respubliki*. Č. 1: *Rukopisi sobranij Varšavy i Krakova*, Moskva 1976.
- Ŝapov Â.N., *Vostočnoslavânskie i ũžnoslavânskie rukopisnye knigi v sobraniâh Pol'skoj Narodnoj Respubliki*. Č. 2: *Rukopisi sobranij Lûblina, Peremyšlâ, Sanoka, Poznani, Kurnika i Vroclava. Priloženie. Ukazateli*, Moskva 1976.
- Voloshchenko S., *Collection of Metropolitan Volodymyr (Sabodan). Manuscripts, old printed books and rare editions. Catalogue*, Kyiv 2017.
- Voloshchenko S. A., *Jerusalem Typikon of the last third of the 15th – the second third of the 17th Centuries. Codicological Research of Cyrillic Handwritten Copies in the Ukrainian Collections. Monograph*, Kyiv 2021.
- Wisłocki W., *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Cz. 1: *Wstęp. Rękopisy 1–1875*, Kraków 1877–1881.
- Zapasko Â.P., *Dobropisci todî slavni buli. Narisi z istoriï ukraïns'kogo rukopisnogo mistectva*, L'viv 2003.
- Zapasko Â.P., *Pam'âtki knižkovogo mistectva: ukraïns'ka rukopisna kniga*, L'viv 1995.

